

У 1920-1930-х рр. закарпатське суспільство жило сподіванками на мудрість і завбачливість офіційної Праги, столиці демократичної та економічно могутньої Чехословацької Республіки. Під її крилом, власне, знайшло тоді свій надійний прихисток Закарпаття (Підкарпатська Русь). Отже, закарпатські жінки тої пори вважалися де-юре чехословацькими громадянками.

Загалом "чехословацький період" (1919-1939) в історію краю увійшов як рідкісний прояв динамічного поступу, духовного та економічного розквіту українців у межах чужої державності. Міжвоєнні роки чи не найбільше підкопали патріархальність, консерватизм місцевої людності, привели її в рух, заставили мислити категоріями глобальної політики.

На порядку денному скромно з'явилось питання емансипації або ж активної участі жіночого фактору в усіх сферах суспільного життя. Це переконливо засвідчують спомини, почуті з уст краян, які переживали події вже майже столітньої давності. Довершують історичну картину приватні листи і листівки, світлини, низка інших документів із домашніх (фамільних) архівів, тогочасні художні твори і публіцистика, відомості з різних архівних інституцій.

Саме в означені роки серед титульного корінного населення Закарпаття завершувався досить драматичний процес усталення національної ідентичності. Тобто і жінки знаходились у дорозі від архаїчної етнічної самоназви "русинки" до модерної – "українки". Цей процес у цілому проходив нерівномірно: швидше торкнувся представниць гуцульського і бойківського субетносів і повільніше зачепив долинянок і лемківчанок. Проте практично всі, котрі голосилися русинками, ніколи не протиставляли себе українкам із галицької чи східноукраїнської еміграційної хвилі. Вони вважали себе дітьми одного народу, розірваного державними кордонами.

У закарпатських українок із визначенням національної приналежності подеколи траплялися курйозні речі. Приміром, якось запитали Анну Павлович, неписьменну селянку з с. Рос-токи Волового округу (нині Міжгірський район), про її етнічні корені. На хвилю замислившись, вона впевнено відповіла: "Я – гречанка!". Урядовець акуратно записав це у відповідну графу. Проте її предки жодного відношення до Балканського півострова не мали. Для неї поняття "нація" та "релігія" були тотожними. Отож, називаючись "гречанкою", Анна з далекого гірського села розуміла належність до греко-католицької конфесії.

Стати символом доби і візитною карткою краю доля присудила "Марійці-невірниці". Це перший чеський пов-

Роман ОФІЦИНСЬКИЙ

МАРІЙКА-НЕВІРНИЦЯ ТА ІНШІ ЖІНКИ ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСИ*

Ілюстрації подаються за виданням: Ivan Olbracht, Karel Nový, Vladislav Vančura. *Marijka nevěrnice*. – Praha: Odeon, 1982. – 286 с.

© Роман Офіцинський, 2007

* Доопрацьована версія статті: Офіцинський Р. "Марійка-невірниця" та інші закарпатські жінки 1930-х років // Краєнка. – 1994. – Перше видання. – С. 53-57

нометражний фільм із закарпатським колоритом. Його лібрето написав Іван Ольбрахт, сценарій – Карел Новий, а постановку здійснив режисер Владислав Ванчура. Примітно, всі ролі доручили не професійним артистам, а звичайним людям – лісорубам і плотогнам, їхнім друзинам і донькам, дрібним єврейським корчмарям, торговцям і ремісникам, котрі проживали в околицях с. Колочава. Вони зіграли самих себе, маючи завданням правдиво відобразити своє життя та працю.

Між іншим, за день зйомок (вересень 1933 р.) їм платили солідно – 20 крон¹. У кінці кожного артиста преміювали 1600 кронами. Виконавець головної чоловічої ролі семінарист Микола Скира із с. Синевир по завершенню роботи над фільмом отримав гонорар у 2900 крон². Це дало можливість йому завершити навчання в Ужгородській вчительській семінарії, де рік навчання і проживання в гуртожитку обходилися 1800 крон. Далі він десяти років пропрацював у середній школі с. Вонігово Тячівського району.

Прем'єра фільму "Марійка-невірниця" відбулася в березні 1934 р. в Празі, а через декілька місяців, 18 листопада 1934 р., його показали в ужгородському кінотеатрі "Радіо".

Образ Марійки-невірниці близький до Анни з "Украденого щастя" Івана Франка. Його природно і цілком оригінально втілила Ганна Шкелебей, 19-літня уродженка с. Вишній Бистрий, що на Міжгірщині. Вона походила з бідної верховинської сім'ї, була найстаршою серед восьми дітей. В осамітненій хатині на крутому схилі знайшов вродливу дівчину сам І. Ольбрахт.

Не маючи жодного уявлення про кіно, Ганна погодилася виконати головну роль. Досі вона виходила тільки на аматорську сцену самодіяльного театру сусіднього села Торунь. Її зовнішня краса і душевний темперамент, талановита гра на репетиціях і зйомках зачарували присутніх. У неї з'явилася свита шанувальників. Хлопці з Колочава за неї білися, а учасники творчої групи ворогували між собою.

Допитлива і кмітлива Ганна Шкелебей за півроку навчилася читати і писати. Невдовзі вона вийшла заміж за художника Слабошпицького, котрий тоді вчителював у с. Синевир, народила трьох дітей і призабута кіноманом проживала у м. Бардієві на Словаччині. Тоді, у середині 1930-х рр. її поява на великому екрані викликала потужний резонанс не тільки вдома, але й по всій країні – Чехословащині.

¹ Гостиняк С. "Марійка-невірниця" – перший чеський повнометражний фільм із закарпатського життя // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. – 1980. – Т. 9. – Кн. 1. – С. 63-81

² Мокрянин І. Драма серед ночі. Як знімали фільм "Я піду в далекі гори" // Старий Замок [Мукачеве]. – 1998. – 12 листопада. – С. 12

“Марійка-невірниця” особливо полюбилася молоді, сподобалася невідомим скарбом щойно відкритого материка – жіночої романтики Верховини. Тріумф Ганни Шкелебей є знаменним й особливим явищем в історії Закарпаття. На крайовому мистецькому овиді вона єдина з кінозірок.

У 1930-х рр. в Закарпатті заявила про себе плеяда молодих поетес. У літературний процес вони внесли свіжий струмінь ніжності та ідилічності, викохані впливами народнопісенних зразків, інтимної та пейзажної лірики Тараса Шевченка і Лесі Українки. Журнали “Пчілка” і “Наш рідний край”, газета “Карпатська правда” та інші повсякчас знайомили широкий загал із набутками жіночої музи, а також друкували численні записи місцевого фольклору, зроблені ученицями народних і горожанських шкіл, гімназій та семінарій.

На зміну “нетутешнім” представницям красного письменства 1920-х рр. – Ірині Невицькій з Пряшева і Марійці Підгірянці з Галичини – приходять молоді сили. Миколая Божук (1907, с. Великий Бичків – 1938, м. Рахів) дебютувала збіркою “Поезії” 1930 р. “Нова зірка на нашому небі”, – так лаконічно привітав прихід М. Божук у літературу видатний поет Василь Гренджа-Донський. За нею під псевдонімом Маруся Тисянська заявила про себе Марія Кабальок (1911, с. Кваси на Рахівщині).

Обидвох доля привела до Ужгородської жіночої вчительської семінарії. Миколая Божук успішно закінчила її, а М. Кабальок виключили за несплату грошей за навчання і житло в інтернаті. Обидвом припало вчителювати на закарпатській Гуцульщині та Тячівщині. Обидві сміливо ступили на літературну стезю, тоді виключно чоловічу пасію.

Арсенали альбомної поезії не менш цікаві та притягальні, аніж опубліковані. Взагалі, в юності чи не кожна дівчина заводить зошит, який раз від разу збагачується сокровенним, інтимним. Із часом записи десь затратяться. Зрідка їх перечитують нащадки і опиняються у вирі давноминутих пристрастей.

У 1930-х рр. непоодинокими були потуги якого-небудь петрарки на мотив “Сріберний пташку, леть через сині гори і дуже красно поздравуй дівчину мою”. У с. Нове Давидково, що біля м. Мукачево, нещасні коханці зачитувалися, наприклад, надзвичайно мелодійною строфою:

*Цілую ніжнесьні ручки,
Цілую чарівні вуста,
Я лишусь навіки нещасним,
Ти стала для мене чужа.*

На Воловеччині ходили з рук у руки, переписувалися з одного записни-

ка в іншій рядки, оповиті меланхолійністю:

*Спи, дівчино кохана, спи,
Золоті мрії – сни,
І за мене, голубонько,
Не забудь, спірни.*

Не завжди довершена з точки зору поетичних канонів інтимна альбомна поезія закарпатської молоді є неодиначним відбитком міжвоєнної епохи.

Помилково було б гадати, що пересічна жителька Підкарпатської Русі була натурою сентиментальною, елегійною, аполітичною. Для багатьох жінок знаменита тріада “кухня, діти, церква” перестала бути визначальною.

Одначе феміністок серед українок Закарпаття бракувало. Студентка Карлового університету в Празі Марта Дубай, мабуть, уперше заакцентувала увагу на цьому. У статті “Проблеми карпаторуської жінки”, написаній для “Альманаху товариства карпаторуських студентів «Відродження»” (1936), вона палко виступила за вільний вибір професій та роду занять, проти консерватизму громадських звичаїв і суспільної думки.

“У карпатських русинів, незважаючи на те, що за жінкою признається рівність, є неписаний закон – закон родичів і суспільства, який дуже гальмує життя і применшує духовні можливості”, – афористично резюмувала студентка М. Дубай. А далі: “Жінка, яка намагається досягти керівного місця в суспільстві, є або твердого, чоловічого характеру, або це одна із найслабших дочок Єви¹. Соціально-побутові умови спонукають не до роздумів над світовими проблемами, а до повсякденного жіночого альтруїзму, до безкорисливої праці над покращенням становища близьких: батьків, чоловіка і, головним чином, дітей. На думку, М. Дубай у цьому полягала сутність характеру пересічної карпаторусинки (закарпатоукраїнки).

Етнограф Амалия Козміннова звернула прискіпливу увагу на виснажливий календарний цикл існування закарпатських горянок, що з покоління в покоління, з року в рік, із сезону в сезон скрупульозно повторювався². У 1920-1930-х рр. незмінним тут залишався домашній осередок – велика піч, що гріє, освітлює і варить традиційну їжу в горшках: суп із зеленени влітку, пироги з сиром, шматок свинячого м'яса взимку тощо.

У жіночий побут входило також ткацтво з коноплі та вовни на кроснах

¹ Дубай М. Проблема карпаторуської жінки // Альманах Общества Карпаторусских Студентов “Возрождение”. – Прага: F. Chudomel, 1936. – С. 75-77

² Kožmínova A. Práce a život ženy Podkarpatské Rusi // Podkarpatoruská revue. – 1936. – Č. 9. – S. 5-6

одягу кожному члену родини, вишив-ка хрестиком з окремими чоловічими, жіночими і дитячими узорами, догляд за городом, полем і худобою, а найважливіше, народження і виховання спадкоємців. Тому неодмінним атрибутом помешкання слугувала підвісна колицка. Як писала А. Козмінова, утомлена жінка вночі лише руку простягне заколисати дитинку, котра прокинулася. Коли її донька виросте, чекає на неї неодмінно така ж важка праця, якою була й мати.

Під впливом зовнішнього чинника (фемінізму в усесвітніх масштабах), відбиваючи поточні внутрішні потреби, в ту пору виник невідомий досі в краї образ жінки-трибуна. Анна Рошкович-Турияниця (1910, с. Вишній Студений, нині Міжгірського району – 1943, Польща) очолювала жіночий відділ Закарпатського крайового комітету Комуністичної партії Чехословаччини. Із 1926 р. він, зокрема, проводив агітаційні жіночі тижні, а у травні 1931 р. добирав делегаток на з'їзд працюючих жінок Чехословацької Республіки, пізніше, 1937 р., переймався створенням громадської організації "Єдність жінок і дівчат"¹.

Будучи дружиною і соратником тодішнього керівника Червоних профспілок Івана Турияниці (1901 – 1955), Анна Рошкович-Турияниця більше сотні разів за чотири роки (!) виступила на мітингах, демонстраціях, приурочених викриттю міжнародного і місцевого капіталу². Пропала безвісті на 33-му році життя – в липні 1943 р. після десантування радянської диверсійної групи на польську територію, окуповану нацистською Німеччиною.

Однак дружинам відповідальних комуністичних керівників пасувала не тільки роль вірної помічниці. Вони поряд із чоловіками мусли закордонно (у СРСР) закінчити якісь курси, як, приміром, А. Турияниця 1930 р. – у Комуністичному інституті в Харкові.

Словачка Маргарита Буковинська народилася 1908 р. у м. Спішська Нова Весь, Словаччина. Ставши дружиною відомого на закарпатських теренах діяча Компартії Чехословаччини Івана Балеги, вміла прибутково займатися комерцією. До квітня 1940 р. вона тримала в Іршаві невеликий магазин галантереї.

Але найповажнішою і найвпливовішою жінкою 1920-1930-х рр. була Ірина Петрик-Волошин (1878-1936). Всеньке її життя пройшло в Ужгороді. Майже сорок років вона прожила в мирі-злагоді з чоловіком – о. Августином Волошиним. У 1932 р. він, лідер народно-християнської партії, удвох із дружиною подарував під сиротинець власний двоповерховий будинок в Ужгороді. Там під доглядом сестер-василіанок розмістилося двадцятьор дітей-сиріт³. Крім того, з легкої руки І. Волошин запрацювала "Руська народна кухня", де безкоштовно і на пільгових умовах харчувалися десятки школярів, гімназистів і семінаристів із незаможних родин.

Ірина Волошин реалізувала себе не лише в альтруїстичних, благочинних акціях, а якнайповніше – в суспільно-політичній діяльності. Вона стояла біля витоків "Жіночого Союзу Підкарпатської Русі" (засновано 1921 р.). Очолювала його протягом п'ятнадцяти років, розбудовуючи філії у Перечині, Мукачеві, Хусті, Тересві, Великому Бичкові, Ясінях.

"Жіночий Союз Підкарпатської Русі" контактував із "Українським Жіночим Союзом" у Празі, котрий, у свою чергу, входив до "Світового Жіночого Союзу" в Женеві та мав представництво у чехословацькій "Національній Жіночій Раді"⁴. "Український Жіночий Союз" утримував у Празі майстерню та їдальню.

Задовго перед тим, у 1909 р. І. Волошин започаткувала в Ужгороді "Маріяньську конгрегацію греко-католицьких дівчат", де вчила служниць читанню і письму, ручних робіт і куховарити, катехизму і церковних співів, основам гігієни для немовлят і хворих.

До речі, у рамках "Господарської бібліотеки" інженера А. Седлачека була опублікована куховарська книга для закарпатоукраїнських селянок⁵. Її автор Анна Микита у своєму вступному слові (С. 3-5) відзначила за змістом наступне. Муж порядної газдині не буде шукати захопленя у чужій сторонці, в корчмах, якщо найкраще почуватиметься вдома, якщо добрі здорові страви споживатиме все сімейство.

Наділена великим організаторським хистом, відчуваючи розуміння і щоденну підтримку чоловіка, Ірина Волошин у спілці з Іриною Невицькою, Аврелією Ревай, Марією Долинай (дві останні – дружини майбутніх мініст-

³ Штефан А. Августин Волошин – президент Карпатської України. – Торонто: Карпатський дослідний центр, 1977. – С. 38-39

⁴ Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. – Прага, 1942. – Ч. 1. – С. 290-302

⁵ Микита А. Книга варення для селянських карпаторуських жінок. – Мукачево: Карпатія, 1933. – 108 с.

¹ Бахматова Л. Діяльність Закарпатської партійної організації по політичному вихованню жінок-селянок (1945 – 1950) // Великий Жовтень і розквіт возз'єднаного Закарпаття. – Ужгород: Карпати, 1970. – С. 434-445

² Див.: Полум'яне слово: Статті та промови комуністичних діячів Закарпаття / Упоряд. М. Климпотюк. – Ужгород: Закарпат. обл. вид-во, 1957. – С. 176, 179, 182; Довганич Е., Годя М. Дочь Верховини. К 80-літтю со дня рождення А. Турияниці // Закарпатская правда. – 1990. – 6 сентяб-ря. – С. 2

рив Карпатської України в уряді А. Волошина) виступила ініціатором проведення I з'їзду народовецького жіноцтва Підкарпатської Русі. Він відбувся в Ужгороді 27-28 травня 1934 р. і зібрав близько півтори тисячі делегаток од різних жіночих об'єднань краю — "Жіночого Союзу", "Маріянської Конгрегації", відповідних секцій "Просвіти" і "Пласту"¹. Зі Львова привітали з'їзд очільниці українок Польщі — сенатор Ольга Кисілевська, депутат сейму Мілена Рудницька, кооператор Ірина Павликовська.

Другого дня, 28 травня 1934 р., делегати і гості від Ужгородського замку пройшлишля урочистим театралізованим походом під синьо-жовтими знаменами через усе місто². У ньому взяло участь не менше чотирьох тисяч осіб, яких супроводили чотири оркестри і чотири вози з перфомансом: мати з дитиною, гуцулка серед білих квітів, дівча у соняхах із кошиком овочів, карпатські смереки.

До місця зауважити, що в цей час Закарпаття мало поважну репрезентацію в особі шанованих представниць музичного і образотворчого мистецтва. Як педагог, в Ужгороді працювала відома українська піаністка Софія Дністрянська (1882-1956), дружина професора Станіслава Дністрянського, котрий тут знайшов останній спочинок. У 1934-1938 рр. в Ужгороді вона директорувала в заснованій нею ж музичній школі³. У 2001 р. її прах упокоївся поряд могили чоловіка.

Скульптор Олена Мондич (1902-1975) створила низку пам'яток визначним постатям історії Закарпаття, встановлених у 1920-1930-х рр. в Ужгороді, Мукачеві, Хусті, Колочаві, а також у Пришеві⁴. Її чоловік походив із с. Нанково, що поблизу м. Хуст. О. Мондич належить одне з найкращих монументальних утлень першого президента Чехословаччини Томаша Масарика, котрий прикрашав Ужгород упродовж десяти років, поки восени 1938 р. його не зняла угорська окупаційна влада.

Цим не вичерпується жіночий список культурних здобутків міжвоєнного Закарпаття, особливо в освітній сфері. Педагог і поетеса Марія Домбровська (Марійка Підгірянка), працюючи більше десятиліття (1919 —

Ганна Шкелебей-Слабошцицька на схилі віку

1929) в народних школах сіл Зарічево, Порошково, Довге, оприлюднила кілька книжок віршів і п'єс, популярних серед дітей. Учителька Віра Феделеш стала автором і співавтором низки підручників з історії для місцевих шкіл і гімназій.

Подібних прикладів іще можна привести. Вони унаочнюють атмосферу глибокого суспільного перелому, коли "жіноче питання" вирішувалося не лише шляхом забезпечення політичної рівності, доступу до виборчих скриньок для голосування чи присутності у виборчих списках провідних партій, а на рівні світоглядних диспутів і дискусій. Західний вітер заніс їх і у міжвоєнне Закарпаття.

За жіночу прихильність (як політичного фактору в найширшому сенсі) змагалися представники різних ідеологічних ніш. Приміром, Ружена Кекусова в ужгородському виданні Чехословацької соціалістичної демократичної робітничої партії вмістила запальний заклик до громадської активності жіноцтва краю⁵. Газета національно-демократичної орієнтації "Українське слово", що знаходилася в Ужгороді, подала розлогий передрук тематичної студії теоретика націоналізму Юрія Липи⁶. Русофільське культурно-освітнє товариство ім. О. Духновича видрукувало спеціальну лекцію, прочитану 28 березня 1925 р. доктором теології Юлієм Гаджегою⁷. Безпосереднім поштовхом появи брошури стало заснування "Союзу руських жінок" під проводом Ірини Желтвай.

Невсипущі та плідні зусилля держави, політичних партій та громадських організацій (українських, русофільських, чеських, угорських, єврейських) пробудили у закарпаток небувалий доти інтерес до систематизова-

них знань. Загальний рівень освіченості українок сягнув тоді 80 %. Він був найнижчим у порівнянні з представницями інших народів, які населяли Закарпаття.

Чітко прослідковується потяг до щоразу вищих щаблів освіти, що відкривали двері до рідкісної чи навіть екзотичної професії. "Хочу вчитися на льотчицю", — одна із заповітних мрій закарпатських дівчат тої доби. Проте найчастіше доводилося вдовільнитися працею медсестри, вчительки народних шкіл, секретаря-діловода (3 % статі) чи кваліфікованих робітниць (5 %). Одноосібно панував сільський елемент: домогосподарки, сезонні робітнички, наймищички.

Багатообіцяючі перспективи розвою жіночого руху Закарпаття були перекреслені окупацією Чехословаччини німецькими і угорськими військами (14-18 березня 1939 р.). Сотні матерів не дочекалися з поля бою синів — оборонців Карпатської України. Сотні енергійних дівчат і жінок покидають вітчизну, не втрачаючи віри бачити її вільною, розвинутою.

За короткого віку Карпатської України встигла заявити про себе "Жіноча Карпатська Січ" (комендант Степанія Тисовська, організаційний референт Марія Химинець)⁸. У січні 1939 р. ця легальна парамілітарна організація провела інструкторський курс, де вдосконалювалися 54 особи, головним чином вихованки "Пласту", що досяг у тогочасному Закарпатті піку популярності. Власне, Марія Химинець стояла на чолі місцевих пластунок, а пластунами керував Степан Пап-Пугач.

На жаль, у виборчий список Українського національного об'єднання, що вибороло всі 32 депутатські мандати до сойму (крайового парламенту) 12 лютого 1939 р., не включили жодної представниці "прекрасної статі".

Досі не зрозуміло, чому проігнорували громадські заслуги таких національно свідомих організаторів жіночого руху і діячів карпатоукраїнської культури, як Ірина Невицька (1886-1965), котра проживала самраз у с. Ставне, нині Великоберезнянського району. Прикметно, її чоловік Еміль Невицький, греко-католицький священник у м. Пітсбург (США), створив "Комітет захисту Карпатської України", прагнувши ширшого міжнародного розголосу державотворчих потуг свого народу. Із політичних мотивів він вимушений емігрувати з батьківщини ще 1922 р.

І ті, хто залишилися вдома, й ті, хто емігрували після загибелі Карпат-

⁸ Химинець М. Організоване жіноцтво Карпатської України // Українські Карпати: Матер. міжнар. конфер. Ужгород, 26 серпня — 1 вересня 1991 р. — Ужгород: Карпати, 1993. — С. 500-513; Її ж. Жіноча Карпатська Січ // Карпатська Січ / Ред.-упоряд. В. Худанич. — Ужгород: Гражда, 1996. — С. 84-87

¹ Штефан А. Августин Волошин — президент Карпатської України. — С. 40-41

² Греджа-Донський В. Чужа преса про учительський та жіночий з'їзд // Українське слово [Ужгород]. — 1934. — 4 червня; Твори Василя Греджі-Донського. — Т. XII. — Вашингтон: Карпатський Союз, 1992. — С. 165-166

³ Наріжний С. Українська еміграція. — Ч. 1. — С. 327; Поп І. Енциклопедія Подкарпатської Русі. — Ужгород: Изд-во В. Падяка, 2001. — С. 156

⁴ Островський Г. Образотворче мистецтво Закарпаття. — Київ, 1974. — С. 80-81; Поп І. Енциклопедія Подкарпатської Русі. — С. 256

⁵ Кекусова Р. Завдання жінки в демократії // Календар робітників і селян на рік 1938. — Ужгород: Робітн. акад. П. Русі, 1937. — С. 49-50

⁶ Липа Ю. Українська жінка // Українське слово. — 1938. — 24 вересня. — С. 2-3

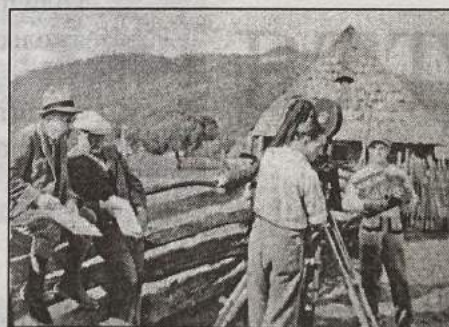
⁷ Гаджега Ю. Общество Духновича и русские женщины. — Ужгород: Школьная помощь, 1925. — 15 с.

ської України, з нетерпінням чекали радісних перемін. Примітний з цього погляду екзистенційний лист М. Фенчака з містечка Ашау біля Крайбурга (Німеччина) до своєї знайомої Олени Макусій у с. Великі Лучки, що на Мукачівщині. У червні 1940 р. він, зокрема, писав: "Душе моя сизокрила, будь так добра, відпиши мені пару слів, яке у Вас тепер повітря. Три рази вже Ти приснилась мені, що Ти померла, й принесила-сь мені на моє ліжко білі букети квітів. Пам'ятай час, коли ціла Європа знаходиться в пожежі. У тих пожежах мусить вибудуватися наше змагання і наше стремління, і наше майбутнє! Не втрачайте Духа. Ми всіма силами мусимо боронити свої права й свою незалежність. Прийде час, коли й наші гармати загримлять голосніше ворожих і залунає одна пісня й одна слава від Попраду до Кавказу!". Це була не тільки звична риторика, але й тверді переконання усього покоління молодих націоналістів, яке зросло в Закарпатті 1920-1930-х рр.

Прихід Червоної армії в Східну Галичину (вересень 1939 р.), тобто знесення угорсько-польського і встановлення радянсько-угорського кордону, став сигналом для втечі тисячам людей. З ким переходили у СРСР біженки із Закарпаття? Із протоколів, заповнених прикордонниками із підрозділів НКВС (відомство Л. Берії), видно, що безпосередньо зі своїми законними чоловіками перейшло 36 % жінок (з їхньої загальної кількості – більше п'яти сотень), буквально наздоганяло їх 6 %, втекло заодно і від своїх невірних чи жорстоких чоловіків 4 %. Зауважимо, що з усіх понад п'ять тисяч біженців чоловічої статі близько чверті були сімейними. Більшість із них ризиковано залишила вдома своїх дружин і дітей на "Божу волю".

Траплялися випадки, коли дівчата нелегально перетинали кордон зі своїми нареченими або вагітними, щоб уникнути сільської неслави як покритки. Дійсним є той факт, що найбільше жінок і дівчат потрапило у Радянський Союз у супроводі родичів, знайомих, односельців, але 8 % перейшли самостійно і самотужки. "Ясною мети собі не уявляла, для чого їду в СРСР, – вельми прикметна у цьому сенсі жіноча логіка протиправного вчинку. – Мені чоловік сказав, що підемо зо мною, я і пішла". А чоловіки, як правило, утікали таким чином від мобілізації в угорську армію або дезертирували з неї під час короткочасних відпусток додому.

Засмучена невдачею приєднатись до втікачів дівчина з м. Берегово на ім'я Гафія запитувала в листі до знайомого у с. Верхній Студений, нині Міжгірського району: "Що там нового, відколи я пішла, а декотрі відправились у Росію? Дуже жалує, що мусіла іти додому. Коби знала, що то лише

так мені пишуть про мамину хворість, була би з ними". На разі Гафія не знала про те, що чигає на її друзів і подруг у тоталітарній державі. Волею випадку вона врятувалася від жорстоких випробувань ГУЛАГом.

Правду кажучи, проблематично відобразити будь-який історичний період винятково у чорних фарбах. У роки Другої світової війни Закарпаття переживало важкий, проте далеко не пропащий час зі своїми радощами і печалами не у відриві від світових уподобань. Так, у листопаді-грудні 1941 р. ужгородський кінотеатр "Радіо" запрошував переглянути добрий десяток нових американських, угорських і німецьких художніх стрічок, як-от "Дика кішка Арізони", "Роз-Мері" чи "Диво з див", назване найзнаменитішим фільмом після світового тріумфу "Снігуроньки"¹. Як не у політиці, з її тодішніми агресивними реваншистами, то, принаймні, хоч у масовому мистецтві жіночі образи домінували.

Не всі мешканки Закарпаття проводили своє дозвілля в кінозалах, а здебільшого на лоні природи, виконуючи передовсім корисну роботу, інколи непогано оплачувану. Цікавий штрих. Під наглядом і з використанням джерел доктора Карла Салендера з державного експертного інституту полонинського господарства вчителі Ужгородської гімназії Стефан Фодор та Іван Мартин підготували довідник для збирачів важливих лікарських рослин Закарпаття². Ясна річ, головний адресат – місцеве жіноцтво, котре терпляче збирало копію до копійки для прожиття всієї родини.

Незважаючи на доволі міцні та густі паростки емансипованості, загалом у 1920-1930-х рр. у Закарпатті спостерігається патріархальна картина міжособистих і внутрішніх відносин.

Як уже принагідно зазначалося, у соціальній структурі жіночого населення домінували селянки. В одязі, буденному і святковому, естетичних смаках (наприклад, зачіска пересічної закарпатської українки – волосся з проділом, зібране в одну тугу косу) вони не переступали межі вікових традицій. До них, переобтяжених щоденними клопатами, зрідка долинали голосні колізії, що точилися в елітарних, часто чужоетнічних прошарках суспільства.

Однак невтішні підсумки конфліктних ліній історичних процесів на жінках відбивалися якнайболучіше. Вільнотумний ентузіазм "чехословацької доби" змінився в Закарпатті безпросвітністю угорської окупації, а небавом – гіркотою радянських перетворень. Тільки час не стояв на місці. □

¹ Русское слово. – 1941. – 23 ноября. – С. 4

² Руководство для сбора важнейших лекарственных растений Карпатской территории / Сост. С. Фодор и И. Мартинг. – Унгварь, 1941. – 112 с.